

Алымкулов З.А.

**ЭТИКАЛЫК ОЙЛОМДУН ТАРЫХЫЙ ПАРАДИГМАЛАРЫНАН
(диний аспект)**

Алымкулов З.А.

**ИЗ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАРАДИГМ ЭТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
(религиозный аспект)**

Z.A. Alymkulov

**FROM THE HISTORICAL PARADIGMS OF ETHICAL THINKING
(religious aspect)**

УДК: 001.2.17.2/23

Макалада дүйнөлүк диндердин таалиматындагы этикалык принциптердин калыптанышы каралды жана адамдын моралдык, адептик, этикалык мыйзамдарынын келип чыгышы такталды.

Негизги сөздөр: буддизм, ислам, ахлак, адептик, милдет.

В статье рассмотрено формирование этических принципов в мировых религиозных учениях и уточнены моральные, нравственные и этические законы в становлении человека.

Ключевые слова: буддизм, ислам, этика, нравственность, долг.

The article considers the formation of ethical principles in the world religious teachings and clarifies moral, moral and ethical laws in the formation of man.

Key words: Buddhism, Islam, ethics, morality, debt.

Буддистик парадигма. Будданын окуусу дин катары өнүккөн учурда Хинаяна, Махаяна агымдары салыштырмалуу түрдө бөлүнгөндүгү тарыхта белгиленген. Хинаяна агымы коомдук жана үй-бүлөөлүк жашоону четке кагат. Коомдо жашаган адамдын кыйбастык сезимдери пайда болот, анын жыйынтыгы азап чегүүгө алып келет. Сапар тартууда табияттын кереметине токтобос үчүн хинаяна өкүлдөрү көздөрүн жумуп жүрүүнү талап кылган.

Махаяна багытынын идеалы бул – бодхисаватта категориясы. Бодхисаватта “будданын милдети” деп түшүндүрүлөт. Башкача айтканда, адам “сансара жолунан” - “жаралып – жок болуу” айлампасынан бодхисаваттанын изгиликтеринин негизинде куткарылат. Адептик жашоонун негизи болуп дана (*ырайымдуулук*), *вирья* (*рухтун күчү*), *шила* (*мораль*), *кианти* (*сабырдуулук*), *дхьяна* (*ой жүгүртүү*), *праджня* (*тынчтык жана жыргалчылык*). Махаянанын этикалык гуманизми буддизмдин алгачкы этаптары менен үндөш. Будданын окуусу изгиликтер аркылуу адамзатты сактап калууга арналган.

Махабхарата этикасында бакыт издөө негизги маселе. Рахат алууну каалап, азап чегүүдөн бардык жандык качат. Биз каалабаган нерсе бул азап (дукка), ал эми биз каалаган жыргалчылык, ырахат (сукка). Махабхаратада жыргалчылык менен азап чырмалышып жашайт, эриш-аркак жүрөт. Адамдын иш аракетинин максаты, жыргалчылыкты же азапты тынч, ту-

руктуу акыбалда кабылдоо. Адилеттүүлүктү сактоо – дхарма адамга ырахат берүүчү өзгөргүс шарт. Ал башкаларды бакубатчылыкка жеткирип, өзүн сактап калууга жардам берет. Дхарма коомдун биримдигин жайылтат. Ал жаратылгандын баарысынын бакубатчылыгына максатталат. Махабхарата боюнча *милдет* түшүнүгүнүн маңызы “Өзүнө каалабаганды башкаларга жасаба” максима катары кабылданат. Дхарма бул жөн эле каалоолорду канааттандыруу эмес. Ырахат алуунун кеңейиши да чыныгы бакубатчылык бере албайт. “Бакытты каалоо, ырахаттануу токтобойт”. Себеби, ырахатка жеткен күнү да, андан да көптү каалай беребиз. Оюбуздун чабытын кармап, кумар үмүттү токтотуу зарыл иш.

Махабхаратада бир окуя бар, анда бул дүйнөдөн кетүүгө чейин адамдын жашоосу маани-мазмундуу болуш керек: Анахорет үйлөнбөй бул дүйнөдөн алыстап баратып, сапарынын аягында тозоко келет. Ал жактан атасын, чоң атасын, ата – тегин түбү жок жараканын үстүндө жипке асылып, аны “убакыт” менен аллегориялык салыштырылган - чычкан акырындык менен кемирип, алар наристеге сактап кал деп жалынып турганын көрүп, аларды өзүнүн балалуу болушу сактап калаарын түшүнөт. Кайтып үйүнө келип үйлөнөт.

Башкача айтканда, адам өзүнүн вазыйпасын аткарбай бул дүйнөдөн алысташына уруксат берилбейт.

Ислам дининин этикалык таалиматы. Алгач “Ислам этикасы” деген сөздүн маанисин түшүндүрүүгө чейин, “Ислам” деген терминдин өзүнүн маанисин чечмелөө зарыл. Ислам жогорку адептүүлүккө, изгиликке умтулууну көздөгөн түшүнүк деп аныкташ керек. Себеби, *Ислам* деген сөз араб тилинде *слм* уңгусунан пайда болгон, “аман-эсен болуу; бүтүн бойдон, зыянга учурабай калуу; сакталуу бойдон калуу”, “аман болуу; кутулуу” деген маанилерди билдирет. *Ислам* деген сөздүн өзү “багынуучулук”, “аман болуу”, “ынтымакташуу” деп которулат. Ошентип, бул сөздүн үч мааниси бул диндин үч негизги жобосун түшүндүрөт.

1) Багынуучулук, баш ийүүчүлүк;

Адам исламды кабыл алуу менен Аллахка баш ийет, тактап айтканда, Кудуреттүү күчтүү кудайдын, анын жалгыз экенин, анын китеби жана пайгамбары

бар экенине ишенгенин билдирүү менен чыныгы диндин жактоочусу болуп калат.

2) Аман болуу;

Ислам сөзү салам “аман болуу, эсенчилик, байгерлик” сөзү менен унгулаш. Бул маанисинде салам сөзү көп аяттарда кездешет. Ошондуктан адам исламды кабыл алуу менен баш ийбестик, көп кудайга ишенүүчүлүк (*ширк*), шектенүү, балакет – бир сөз менен айтканда, бардык жалган ишенимдерден жана тескери жашоо мүнөзүнөн кутулууга ырайым табат. Кырсыктарды артка калтырып, бакытка жол ачат.

3) Ынтымакташуу;

Мусалыма сөзү “ынтымакташуу” – ислам сөзү менен унгулаш. Бул чыр-чатак жана карама-каршылыктарды артка калтырып, достук байланыштарды бекемдөө, макулдашууга алып келүүчү жакындоо жолдорун издеп табуу керектигин билдирет. Ушундан улам адам исламды кабыл алуу менен коомдун башка мүчөлөрү менен тынчтыкта жашоо жана мамилелерин жөнгө салуу каалоо-тилегин аныктайт. Жогоруда айтылган *салам* сөзү ислам сөзү менен унгулаш болуп саналат жана Фуркан сурасынын 63-аятында ислам – бул ынтымакташуу, элдешүү дини экенин билдирүү үчүн пайдаланылат. Египеттик окумуштуу Ахмад Амин бул аятта пайгамбарлык вазийпа аткарган Мухаммадга чейинки доор “*джахилийя доору*” деп аталып, ал эми андан кийинки доор “*ислам доору*” деп аталышынын себеби ачылганын аныктайт. *Джахилийя* сөзү *джахль* уңгусунан куралган деп эсептөөгө болот жана “түркөйлүк” деп которулат, тактап айтканда, билимсиздик дегенди билдирет. Ушул эле маани пайгамбардын хадистеринде Абу-Зарр Билялды жаалдануу менен “териси кара аялдын баласы” деп атаган учурда Аллахтын элчиси Абу-Заррга: “Сен аны энесинин терисинин өңү үчүн күнөөлөп жатасыңбы? Демек, сенде дагы эле *джихилийат* бар экен!” деп айткандыгы маалым.

Куран – мусулмандар адебинин булагы. Бул себептен “мусулман адеби жана Куран адеби” деген сөз айкашы бирдей мааниге ээ. Айшадан пайгамбардын адеп-ахлагы эмнеде деп сураганда ал Куран деп жооп берген деп айтылат. Демек, Куран адебин иш жүзүнө ашырган жана башкаларга үйрөткөн эң биринчи пайгамбар болгон.

Адеп-ахлактуу тарбиялоо ийгилигинин эң башкы шарттары болуп убакыт фактору жана учур талабы эсептелинет. Ислам адебинин өзүнүн пайда болуу булагы болсо дагы, анын колдонуу чөйрөсү болуп адамзат каралат. Тактап айтканда, адамзаттын адеп-ахлактык муктаждыгын канааттандырат. Демек, бул адепти үйрөтүү дагы адамдар кабыл алган ыкма менен жүргүзүлүшү керек. Эгерде башка жандыктарга кандайдыр бир кыймыл-аракетти машыктыруу аркылуу үйрөтсөк, адамды көпчүлүк учурда ишендирүү аркылуу гана тарбиялай алабыз. Анткени адам акыл-эстүү жан. Эгерде ага бир нерсени сунуштаса, ал түз эле чечим кабыл албайт. Алгач ал бардыгын ойлонуп чыгат, таразалайт, бул сунуш ал үчүн канча-

лык баалуу экендигин жана мурунку көз-караштары менен, ой-толгоолору менен макулдашат.

Ислам адебинин максаты акыл эси кем адамдардын абстракттуу талаштарын канааттандыруу же кандайдыр бир адеп-ахлактык теориялардын системасынын курулушу болуп эсептелбейт. Бир сөз менен айтканда, чындыктан алыс кандайдыр бир адеп-ахлактык философияны пайда кылбоо. Ислам адеп-ахлак чөйрөсүндөгү адамдын практикалык керектөөлөрүнө жооп берүүнү өзүнүн алдына максат кылып коёт, себеби, ислам адам адебиндеги кемчиликтерди баамдоого мажбурлайт жана ошол кемчиликтерди оңдоо мүмкүнчүлүктөрүн берет. Бир сөз менен айтканда, жашоодогу адеп-ахлак негиздерин колдонуу-ну камсыздоо.

Ахлак термин катары байыртадан тартып жекелик жакты гана билдирген. Анын толук түшүнүк ирээтинде аныктамасын орто кылымдарда чыгыш теологу Абу Хамид ал Газали тактап өнүктүргөн. “Ахлак” бул адамдын жанынын кандайдыр бир “теги”, мунун негизинде, иш аракет өз каалоонун менен, жеңил аткарылат. Аткарыш үчүн ойлонуп, ойдун айласыз баш ийиши кереги жок. Ислам этикасынын негизин түзгөн “ахлак” категориясын талдоо төмөндөгүдөй жыйынтыкка алып келет:

5) Ахлак жеке адамдын кыймыл аракети же жорук-жосуну эмес бул рухий сапаттардын чогултмасы. Адамды кыймылдатып иш аткарган, түрткү берген башат. Ал эми жогорку баскычтагы адептик иш аракеттер “ахлактын” өзү эмес, анын натыйжасы, кубулушу. Кийинки маанилүү кырдаал бул, адамдын жорук жосунун адептүү же адепсиз деп бир беткейлүү жыйынтык чыгара албастык. Мисалы: адамдын жакшы ой менен баштаган кандайдыр бир иш аракети жаман жыйынтыктарга алып келиши мүмкүн. Же болбосо тескерисинче жаман ой менен башталган иш жакшылыкка алып келиши ыктымал.

6) Ахлак түшүнүк катары онду да, терсти да билдирет. Ошондуктан, өзүнүн жакшы сапаттарын өнүктүргөн адамды “адептүү” ахлагы жакшы деп айтып, ал эми жагымсыз сапаттарга ээ адамды “адепсиз” ахлагы начар деп айтылат. Демек, ахлагы жок адам болбойт.

7) Ахлак адамдын кыска, учурдук жан – акыбалы эмес, ал адамдын түпкү “тегинде”, табиятында сакталган жөндөмдүүлүктүн жана сапаттардын чогултмасы. Исламдагы адеп маселесин изилдеген адистердин айтымында “Кырк жылда бир жолу жакшылык кылуу адептүүлүктүн жогорку көрсөткүчү эмес”. Алар, Пайгамбардын хадисте айткан сабын келтиришет “Жакшылык жасоонун эң жакшысы аз болсо да анын үзгүлтүксүздүгү”.

8) Ахлагы бар адам сырткы басмырлоосуз өз каалоосу менен милдеттерин аткараары исламда айтылат.

Жогоруда келтирилген диний-тарыхый парадигмалар этикалык теорияларды, принциптерди жайылткан окуулар. Алар, адамды калыптанууга тийиштүү болгон жогорку адеп жана руханий сапаттардын

жалпы туюнтмасы. Ошол эле учурда айтылуу парадигмалар формалары жагынан айырмаланып турат. Кийин калыптанган этикалык таалиматтардын түрлөрүнө кирип, Буддистик парадигмалар, (аретология) изгилик этикасынын алкагында, инсандын жеке мүнөзүнүн сапаттарына өзгөчө көңүл бургандыгы менен айырмаланат.

Ал эми, Исламдын адеп – ахлак жөнүндө окуулары гетерономдук нукта калыптанып, этикалык принциптердин, мыйзамдардын келип чыгышын жогорку аң-сезим менен байланыштырат. Башкача айтканда Аллах бул өзү этикалык мыйзам.

Адабияттар:

1. Сагадеев А.В. «Ибн Рушд». - М., 1973.
2. Чанышев А.Н. «Курс лекций по древней философии». - М., 1981.
3. История этических учений: Учебник под редакцией А.А. Гусейнова. - М., 2003.
4. Радхакришнан С. «Индийская философия». - М., 1956.
5. Смирнов А. «Становление мусульманской доктринальной мысли и ранняя исламская философия». // Журнал «Иран наме». - Казахстан, №2, 2008.

Рецензент: д.филос.н., профессор Бекбоев А.А.